

Прокоф'єв Г. Л.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ІРОНІЯ ЯК НАВМИСНА НЕЩИРІСТЬ

У статті іронія розглядається як акт навмисної передачі мовцем нещирості по відношенню до здійснюваної ним мовленнєвої дії. Поняття нещирості мовця означає невідповідність мовленнєвої дії, яку він здійснює, тому психологічному стану, що відповідає прямому значенню висловлення, яке лежить у його основі. Зазначається, що частину умови щирості нещирих мовленнєвих актів, зокрема акту іронії, становить відсутність у мовця певного психологічного стану – відповідного наміру, бажання, переконання або почуття. Описується зв'язок іронії з поняттями навмисної нещирості та неправди. Визначаються спільні та відмінні риси умов щирості нещирих мовленнєвих актів, до яких належать акти неправди та іронії. Висловлюється думка про те, що неправда та іронія подібні лише формально, оскільки неправда прагне приховати нещирість, тоді як прихована мета іронії досягається лише за умови, що адресат іронічного висловлення здатний розпізнати нещирість мовця. Розглядаються іронічні ствердження, пряме значення яких є хибним або вони є недостатньо інформативними чи нерелевантними в контексті вимови, хоча і містять істинні судження. Проводиться аналіз низки прикладів, що охоплюють мовленнєві акти, які належать до різних прагматичних типів, зокрема, акти іронічного зобов'язання, спонукання, вираження почуттів та установок, а також іронічні акти питання та декларативні мовленнєві акти, які не можуть бути адекватно розглянуті без залучення прагматичних правил та міркувань. Особлива увага приділяється дослідженню взаємодії іронічного наміру мовця з іллокутивною силою декларативного мовленнєвого акту, успішне здійснення якого передбачає існування та дотримання певної конвенціональної процедури, частиною якої він є. У цьому випадку іронічна ситуація виникає безпосередньо у виголошенні висловлювання, і для сприйняття непрямого значення адресат не повинен звертатися до широкого контексту.

Ключові слова: іронічний мовленнєвий акт, іллокутивна сила, нещирість, навмисна передача нещирості, умови успішності, недотримання умов успішності.

Постановка проблеми. Поняття щирості мовця позначає відповідність його мовленнєвої дії психологічному стану, який спонукає його здійснити цю дію. Дж. Серль називає такі ментальні стани та події інтенціональними [24, р. 1]. Отже, щире твердження має бути наслідком переконання, щире спонукання – відображенням бажання, щира обіцянка – результатом наміру, щире висловлювання почуття – свідченням наявності цього почуття. Під нещирістю мовця ми будемо розуміти невідповідність мовленнєвої дії, яку він здійснює, тому психологічному стану, який відповідає прямому значенню висловлювання, що лежить в основі даної мовленнєвої дії. Розглядаючи інтенціональний стан мовця як умову щирості мовленнєвого акту [24, р. 9], зазначимо, що частину умови щирості нещирого мовленнєвого акту становитиме саме відсутність певного психологічного стану мовця. Іншими словами, умова щирості нещирого мовленнєвого акту включає в себе як один із компонентів навмисно порушену умову щирості мовленнєвого акту, відображаючи

відсутність у мовця відповідного наміру, бажання, переконання чи почуття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зв'язок іронії з поняттям навмисної нещирості був помічений у роботах багатьох дослідників, що працюють у сфері лінгвістичної прагматики, зокрема Д. Аманте [5, р. 81–86], С. Аттардо [6, р. 143–145], Е. Боллобас [8, р. 327–329], Р. Л. Брауна [9, р. 117], Г. Л. Колстона [11, р. 101–104], Д. Еванса [13, р. 84], Б. Фрейзера [14, р. 57–58], Дж. Гармендії [15, р. 32], Х. Хеверкейта [16, р. 100–106], С. Кумон-Накамури, С. Глюксберга та М. Браун [19, р. 61–63], Дж. Ліча [20, р. 83], Г. Л. Прокоф'єва [4, с. 17–20]. При цьому іронія часто згадується поряд з актом неправди. Більше того, сама можливість здійснення різних нещирих мовленнєвих актів іноді розглядається як наслідок того, що існує неправда [2, с. 382].

Думка про те, що поняття неправди та нещирості межують одне з одним, висловлювалась, наприклад, у працях Р. М. Чізхольма та Т. Д. Фігана [10, р. 143–144],

М. Дайнел [12, р. 606–613], Д. Еванса [13, р. 146–147], Й. Майбауера [21, р. 362–363], А. Стокке [26, р. 1–5], Дж. Вершуерена [27, р. 127–128], Дж. М. Вінсент й К. Кастелфранчі [28, р. 757] та інших авторів. За оцінкою Дж. Остіна, нещирість – це важливий елемент свідомої неправди на відміну від простої фактичної помилковості сказаного [7, р. 41]. Отже, навмисно хибне твердження є одночасно помилковим та нещирим. Таким може бути і іронічне твердження, але іронія розрахована на розуміння хибності базового твердження адресатом іронії, на його нездатність не побачити цю хибність. Неправда, навпаки, призначається «необізнаному» адресату. На відміну від брехні, іронія не має наміру стати правдою, автор іронічного висловлення навмисно передає інформацію про свою нещирість. Таким чином, неправда та іронія подібні лише формально. Висловлюючи нещирість мовця, іронія йде далі, – це не тільки і не стільки вираження, скільки передача нещирості. Неправда, з свого боку, прагне приховати нещирість. В обох випадках мовець не хоче або не може говорити правду, але, іронізуючи, він сам же себе і видає, а обманюючи, приховує свій справжній намір. Справжньої мети, яку має брехун, можна досягти лише за умови, що його слова сприймуть саме в тому сенсі, який він їм і надає [1, с. 224]. І навпаки, прихована мета іронії досягнута буде лише за умови, що адресат іронічного висловлення зможе розпізнати нещирість мовця.

Умова щирості нещирих мовленнєвих актів, до яких відносяться акти неправди та іронії, має спільний компонент, що відображає відсутність у мовця певного психологічного стану, необхідного для успішної реалізації мовленнєвої дії даного типу. Наприклад, у випадку з прямим мовленнєвим актом, для асертивних іллокутивних сил таким компонентом повинна бути переконаність автора висловлення в істинності та достатній інформативності судження. Для актів іронії та неправди, навпаки, спільною умовою є те, що мовець або не вірить в істинність судження, що висловлюється, або не вважає пряме значення свого повідомлення достатньо інформативним у контексті його використання. Другий компонент, пов'язаний із психологічним станом бажання, також буде спільним, але його реальний зміст є діаметрально протилежним. Як йшлося вище, для іронії – це бажання, щоб нещирий характер мовленнєвого акту був розкритий адресатом, а для неправди, навпаки, – бажання його приховати. Використовуючи образний вислів Дж. Ліча, можна сказати, що іронія – це «чесний обман» [20, р. 83].

Визначивши поняття іронії як навмисної передачі нещирості, ми відзначили призначеність її «на прочитання», її здатність до саморозкриття. Однак недотримання умови щирості, будучи за своєю природою явищем психологічним, яке відображає відсутність у мовця певного психологічного стану, не може бути виявлено саме по собі, без експліцитних показників. Що дає нам привід говорити про іронію? Що робить іронічний обман, порівняно зі справжнім обманом, відносно більш відкритим? У чому полягає передача іронічного смислу? Відповіддю є те, що в ролі постійного індикатора іронічної нещирості виступає навмисне порушення мовцем не лише умови щирості, а й інших умов успішності мовленнєвого акту – умов пропозиційного змісту, попередніх умов та суттєвої умови. Умови успішності є набором пресупозицій, дотримання яких потрібне для ефективного здійснення мовленнєвого акту [3, с. 99].

Цікаво відзначити той факт, що автори низки виконаних у традиційному руслі робіт з лінгвістики та літературознавства, у яких розглядався функціональний аспект іронічних висловлень, певною мірою передбачили появу актомовленнєвого аналізу іронії – ними були зроблені спроби класифікації її найбільш типових використань. Так, йшлося про удавані акти схвалення, звинувачення та згоди, іронічний доказ, сумнів, пораду, іронічне вживання риторичного питання [18, р. 99–125; 22, р. 67–76]. Д. Мек, розглядаючи іронічне схвалення, називає таку його форму як схвалення за гарну ознаку, яка насправді відсутня [22, р. 6], що по суті означає свідоме порушення мовцем умови щирості та попередньої умови акту схвалення. Основним недоліком існуючих спроб побудувати класифікацію використань іронії є їхня несистематичність і неповнота опису, оскільки вони зводяться лише до простого перегляду небагатьох найбільш типових випадків. Перевага прагмалінгвістичного підходу до іронії полягає у тому, що він охоплює всі типи мовленнєвих актів, будучи детальним типологічним описом за критерієм успішності/неуспішності мовленнєвої дії.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд різних іллокутивних типів іронічних висловлень як актів навмисної передачі мовцем нещирості по відношенню до здійснюваної ним мовленнєвої дії. Матеріалом дослідження є приклади з творів англійських та американських письменників переважно другої половини ХХ століття, які є фрагментами діалогів, що включають іронічне висловлення та його безпосереднє контекстуальне оточення.

Виклад основного матеріалу. Іронія ніби спеціально створена для того, щоб відтворити в мові процес діалектичного заперечення. Її значення можна уявити як процес виведення іронічного смислу з прямого значення висловлення, отже, воно по самій своїй природі є явищем динамічним, що полягає в одночасному запереченні та ствердженні. Якщо позначити іронічне значення символом P_{ir} , пряме значення – символом P , а значення висловлення-кандидата на нове прочитання – символом Q , то для мовця $/P_{ir}/_1 = P \leftrightarrow /Q/_1$. Символ $\leftrightarrow$ показує, що обидва значення ($P/Q/_1$) є взаємопов'язаними та реалізуються мовцем одночасно. Адресату, зрозуміло, приходить починати інтерпретацію з прямого значення висловлення P , але, у випадку успішності іронічного мовленнєвого акту і він приходить до нового значення $/Q/_2$, що може як співпадати, так і не співпадати зі значенням $/Q/_1$. Таким чином, для адресата $/P_{ir}/_2 = P \leftrightarrow /Q/_2$. Окремим випадком значення висловлення-перефразування є значення, зворотне прямому значенню іронічного висловлення P_{opp} . У цьому разі, враховуючи те, що P_{opp} відокремлює від P «лише» операція заперечення, ми маємо справу з найбільш тривіальним, легко прогнозованим і тому найчастіше вживаним типом іронії, для оперування яким ступінь близькості контекстуальних уявлень комунікантів може бути відносно невисоким. Висловлення, яке є в своєму прямому значенні ствердженням, у контексті використання ніби перетворюється на власного антипода – анти-ствердження. Приблизно в 70% прикладів з проведеної вибірки іронічних стверджень результатом інтерпретації може ставати значення, зворотне прямому.

У більшості досліджень іронії розглядаються саме такі іронічні ствердження, що дозволяють оцінити пряме значення висловлення як хибне. Ілюстрацією такого використання є оцінка професії лихваря Сером Пітом у прикладі 1. У розмові йде мова про те, що справжній лихвар з суто професійних та психологічних міркувань не може дозволити собі просити лише 8-10 відсотків від суми позики:

1. Moses: If you ask him no more than that, you'll be discovered immediately. Sir Oliver: Hey! – what the plague – how much then? Moses: That depends upon the circumstances. If he appears not very anxious for the supply, you should require only forty or fifty percent; but if you find him in great distress, and want the moneys very bad, you may ask double. Sir Peter: A good honest trade you're learning. Sir Oliver: Truly, I think so – and not unprofitable (Sheridan R. The School for Scandal. 1979. P. 39).

Не викликає сумнівів те, що слова мовця не відповідають істині. Власне, і реакція адресата, який і є об'єктом іронічного нападу, показує, що він добре знає ціну того, чому хоче навчитися, і легко розкриває хибний характер ствердження.

У прикладі 2 занадто оптимістична оцінка Бріджесом жажливої картини того, що може трапитися з ним на війні, яка виникла в уяві Елен, також може розглядатись як іронічне анти-ствердження:

2. Ellen: I can't think of anything but you going out among all them awful Boers and lying bleeding yer 'eart out in the battlefield. Bridges: That's a cheerful outlook, I will say (N. Coward. Cavalcade. 1979. Vol. 3. P. 133).

Не викликає сумнівів і хибність прямого сенсу останньої іронічної репліки Елоїзи у розмові з Раулем, оскільки “пошуки” причинно-наслідкових зв'язків між подіями, про які йдеться, є марними та відверто комічними:

3. Raoul: (*incredulously*): Eloise! Eloise: My dear. (*She turns from warming her hands.*) Do close the window. Raoul: (*closing it mechanically*): Where have you come from? Eloise: What does that matter? Raoul: I thought you were dead. Eloise: I should never have died without writing to you (Coward N. The Marquise. 1979. Vol. 1. P. 208–209).

Однак навіть для таких висловлень іронічне значення не може бути привіняним до значення, зворотного прямому. Варіанти перефразувань іронічних висловлень, до яких можна прийти в результаті аналізу, є за своєю суттю другими членами вірогідних семантичних опозицій між прямим значенням висловлення та його іронічною інтерпретацією. Який з них обрати, вирішує сам інтерпретатор.

Деякі ствердження, що інтуїтивно сприймаються як іронічні чи саркастичні, в принципі не можуть бути адекватно перефразовані шляхом пошуку від зворотного. Найбільш вживаними є два типи подібних висловлень, для першого з яких властиве те, що їхнє пряме значення є істинним, але у контексті вимови вони є недостатньо інформативними або нерелевантними.

Про зв'язок між навмисним недотриманням мовцем вимог постулату кількості інформації та виникненням іронічного смислу йшлося в роботах кількох дослідників [17, р. 500; 20, р. 80; 23, р. 178]. У прикладі 4 Кренк неввічливо відмовляється надати адресату потрібну інформацію, ухиляючись від повної відповіді на його запитання:

4. Enter Butterswaite. A miserable elderly man, of shabby genteel appearance cadaverous and with a

West Riding accent. Krank is reading and Bathsheba eating, so he finds himself ignored. <...> Butterthwaite: Er. Are you Mr. Krank? Krank (without looking up): Sometimes. Butterthwaite: Good morning. Er. Good morning, Miss <...>. (Arden J. The Waters of Babylon. 1976. P. 24).

Баттерсуейт вимушений зробити вигляд, що не розуміє іронії, та стримано продовжує розмову. Висловлення Саймона в наступному прикладі демонструє собою чи не класичний випадок того, як тематична нерелевантність ствердження стає ознакою іронічної інтенції мовця:

5. *Sorel, more neatly dressed, is stretched on L. end of the sofa, reading a very violently-bound volume of poems which have been sent to her by an aspiring friend. Sorel: Listen to this, Simon. (She reads.) 'Love's a trollop stained with wine, Clawing at the breasts of adolescence, Nuzzling, tearing, shrieking, beating – God, why were we fashioned so!' She laughs. Simon (looking up from his drawing): The poor girl's potty! Sorel: I wish she hadn't sent me the beastly book. I must say something nice about it. Simon: The binding's very dashing. Sorel: She used to be such fun before she married that gloomy little man (Coward N. Hay Fever. 1970. Vol. 1. P. 4).*

Спочатку Саймон відмічає тривіальність та снобізм авторки вірша, але потім знаходить те, що «позитивно» характеризує збірку поезій – її яскраву обкладинку, що впадає у вічі читачеві, чим і надає схваленню іронічний сенс.

Ствердження другого типу, які важко інтерпретувати шляхом описання від зворотного, є настільки некатегоричними, що пропозиція взагалі не може бути піддана однозначному запереченню. Це відбувається у тому випадку, коли мовець вводить до складу висловлення додаткові перешкоди, чим ускладнює для адресата співвіднесення пропозиційного змісту висловлення з дійсним станом справ, про який йдеться. Прикладом перешкоди є використання літоти:

6. *Florence: <...> Isn't Tom a darling? Helen: Yes, dear, without being aggressively brilliant. Florence: I'm afraid, Helen, you're getting rather bitter. Helen: Nonsense. Florence: It's silly to be sarcastic about Tom (Coward N. The Vortex. 1979. Vol. 1. P. 109).*

Реакція Флоренс свідчить про те, що іронічність оцінки Хелен є для неї очевидною, хоча вона і вважає нерозумним таке ставлення до Тома. Складається враження, що перешкода для інтерпретації шляхом заперечення пропозиції не настільки заважає, наскільки, навпаки, сигналізує про можливий іронічний намір мовця. На користь цього припущення свідчить і наступний епізод,

у якому одна з співрозмовниць, Агнеса, не лише легко долає перепону іронічної літоти Клари, а й ніби подвоює критичність її меседжу в бік Джулії власною саркастичною атакою на неї:

7. *Julia (not nice): Among Doug's opinions, you might like to know, is that when you and your ilk are blown to pieces by a Chinese bomb, the world will be a better place. Claire: Isn't ilk a lovely word? Tobias (disbelief): Oh, come on, now! Claire: It will certainly be a less crowded one. Agnes (dry): You chose well, Julia. Julia (retreating into uncertainty): That's what he says (E. Albee. A Delicate Balance. 1969. P. 62).*

Не викликає сумніву те, що Джулія навмисно спровокувала співрозмовниць на висловлення критичних оцінок думок її колишнього чоловіка Дага, після чого вдало імітує невпевненість щодо власної точки зору на них.

Цікаво, що поняття хибності значення, що традиційно розглядається як суто семантична та логічна категорія, досить природним шляхом набуває прагматичного втілення при аналізі речень, які не можуть претендувати на статус суджень у класичному їх розумінні. Спробуємо обґрунтувати це припущення шляхом розгляду низки прикладів, що охоплюють різні прагматичні типи, зокрема, акти іронічного зобов'язання, спонукання, вираження почуттів та установок, а також іронічні акти питання та декларативні мовленнєві акти, які не можуть бути адекватно розглянуті без залучення прагматичних правил та міркувань. Сюди ж слід віднести акти іронічного ствердження, які містять істинні судження, що є контекстуально іронічними:

8. *"You'll be in more danger crossing the Atlantic than staying in London," said Basil. "There won't be any air raids on London". "For God's sake don't say that". Even as she spoke the sirens wailed. Pop-pet stood paralyzed with horror. "Oh God," she said. "You've done it. They've come". "Faultless timing", said Basil cheerfully. "That's always been Hitler's strong point" (Waugh E. Put out More Flags. 1977. P. 31).*

Схвальний відгук Бейзила про вміння Гітлера безпомилково обирати час для нападу не суперечить дійсному стану справ, але є очевидно нещирим, враховуючи як ситуацію і стан, в яких перебувають комуніканти, так і спосіб подання інформації – показовий оптимізм та використання відповідних паралінгвістичних та просодичних засобів, що мали б про нього свідчити. В результаті, пряме значення формально істинного ствердження Бейзила стає контекстуально та прагматично хибним.

Приклад реалізації мовцем акту іронічного зобов'язання є у наступному епізоді:

9. Florence: Oh, Nicky, *don't* go and take one of your tiresome prejudices against him. Nicky (*smiling*): All right, I'll try not to. Florence: He's frightfully good-looking. Nicky: Oh! Florence: And he adores music. Nicky: Now, then, mother – Florence: He does, honestly. Nicky: Good. Florence: And he dances beautifully. Nicky: I shall never stop dancing with him (Coward N. *The Vortex*. 1979. Vol. 1. P. 121).

Досить очевидним є те, що Нікі нездатний не лише продовжувати дію, про яку йдеться, а й розпочати її в принципі.

В аналогічному ключі, не більш вірогідним є і те, що в прикладі 10 Куїні справді збирається покінчити життя самогубством в якості реакції на образливі для неї слова Сема. Швидше навпаки, її іронічна загроза свідчить про те, що на його думку вона абсолютно не зважає:

10. Vi: Don't get excited, Sam, Queenie didn't mean it. Sam (*violently*): I'm not excited. Queeny doesn't mean anything to me, anyway... Queeny: Pardon me all, while I go and commit a suicide! (Coward N. *This Happy Breed*. 1979. Vol. 4. P. 268).

Хибним у прагматичному сенсі стає під впливом іронічного наміру мовця і пряме значення директивних мовленнєвих актів:

11. Jim: You're square and sharp this morning and all. Mind you don't cut yourself (B. Behan. *Moving out*. 1978. P. 323).

Застереження Джима явно не має логічних підстав, на чому і базується саркастичне переосмислення його значення.

Іронічне перепитування Брета в наступному прикладі, на яке він всерйоз і не очікує одержати відповідь, свідчить про те, що людина, яка щойно повернулася з війни, просто не спроможна однозначно та несуперечливо описати свій досвід:

12. Langdon: Well, boy, how was it? Brett (*smiling*): In one sentence, sir? (Gow J., D'Usseau A. *Deep Are the Roots*. 1951. P. 23).

В результаті, інтерогативний намір автора висловлення ніби зникає, а його комунікативне значення скоріше перетворюється з питального на експресивне та інформативне.

Прагматична «неспроможність» прямих значень експресивних мовленнєвих актів, яка виникає під впливом іронії, є найбільш очевидною, оскільки їхня ілюкутивна мета є найщільніше вплетеною в комунікативний контекст – вони, як правило, безпосередньо передують діям чи станам, до яких апелюють, або є реакцією на них.

13. David (*between kisses*): You are – perfectly – sweet. Myra (*giving in*): David! David: You must say it's an entrancing amusement. (*He kisses her again*). *Judith appears at the top of the stairs and sees them. They break away, he still keeping hold of her hand. Judith (coming down): "Forgive me for interruption"* (Coward N. *Hay Fever*. 1979. Vol. 1. P. 68).

Вибачення Джудіт за свій неочікуваний прихід є демонстративно нещирим – вона не повинна вважати себе відповідальною за те, що застала свого чоловіка та Міру в обіймах.

Однією з умов успішності мовленнєвого акту привітання є те, що мовець щойно побачив чи впізнав адресата та щиро або формально виражає своє задоволення від зустрічі. Отже, привітання Сесілом Гремом співрозмовника після тривалого перебування поряд з ним є комічним кроком, яким він натякає на недостатньо активну участь того в розмові:

14. Dumby: Clever woman, Mrs. Erlynne. Cecil Graham: Hallo, Dumby! I thought you were asleep. Dumby: I am, I usually am! (Wilde O. *Lady Windermere's Fan*. 1909. P. 162-163).

Дамбі доброзичливо сприймає непряму критику з боку приятеля.

Акт подяки можна вважати успішним лише за умови, що певна мовленнєва чи будь-яка інша дія адресата є корисною для мовця. Іронічна подяка неприховано суперечить цій умові, тому її нещирий характер здебільшого не створює проблем для інтерпретації:

15. Helen: You're sensitive and reserved and utterly foolish. Nicky: Thank you – I'm beginning to feel beautifully picturesque (Coward N. *The Vortex*. 1979. Vol. 1. P. 142).

Нікі робить вигляд, що вдячний за принизливу характеристику з боку Хелен, винахідливо знаходячи в ній позитивні для себе моменти.

Мотивом для здійснення мовленнєвого акту вітання є те, що його автор вважає, що певна дія або стан речей відповідають інтересам адресата і сам він також відчуває задоволення з цього приводу. Іронічного характеру набуває, наприклад, вітання з станом справ, який є насправді небажаним для адресата:

16. Elvira: I can't stand another of those dreary evenings at home, Charles – it'll drive me dotty – and I haven't seen a movie for seven years... Charles: Let me be the first to congratulate you. Dr. Bradman (*kindly*): What's that, old man? Ruth (*with intense meaning*): Charles, dear – try to be sensible I implore you. Charles: Sorry – I forgot (Coward N. *Blythe Spirit*. 1979. Vol. 4. P. 87-88).

Співрозмовники Чарльза легко розкривають прагматично хибний характер вітання ним Ельвіри, але вважають недоречним його глузливе ставлення та просять не демонструвати його, на що той одразу погоджується.

Більш уважного розгляду потребує взаємодія іронічного наміру мовця з іллокутивною силою декларативного мовленнєвого акту. Комунікативна успішність декларативу передбачає те, що для його здійснення має існувати конвенціональна, узгоджена процедура, частиною якої він є. До спільних для всіх декларативних актів умов успішності Дж. Серль та Д. Вандервекен відносять те, що мовець має бути як правомочним для того, щоб спричинити певний стан, представлений пропозиційним змістом, так і щиро бажати цього [25, р. 56–59]. Коли йдеться про іронію, варто додати ще одну попередню умову існування підстав у автора висловлення бажати того, щоб його слова дійсно призвели до цього стану справ [4, с. 78]. Отже, як спосіб досягнення декларативної іллокутивної мети, так і попередня умова «правомочності» автора передбачають саме соціальну узгодженість актів цього типу. У порівнянні з іншими типами мовленнєвих актів, більша залежність від позамовних установлень робить можливість появи «нещирих» декларативів невисокою. По-перше, не настільки часто в ситуації безпосереднього спілкування людей виникає необхідність звернення до такого роду актів і, по-друге, не кожному надано право їх здійснювати.

В принципі, спробувати здійснити декларативний акт може і людина, яка не має відповідних повноважень, тим самим ігноруючи попередню умову його успішності. Ця спроба буде невдалою незалежно від бажання виконавця – навіть якщо автор такого декларативу хоче, щоб його слова призвели до нового стану справ, він сам не вірить, що це може статися, а для адресата мовленнєвої дії показником нещирості є вже сам факт недотримання мовцем соціальних установок, які не залежать від його намірів. Швидше за все, в таких випадках ми маємо справу не лише і не власне з іронією, а й з пародійним, комічним обігруванням завідомо хибної ситуації, як це відбувається у наступному прикладі, що описує «акт вінчання», постановниками, акторами та діючими особами якого є діти:

17. <...> Jimmy produced the brass curtain ring and gave it to Wally who slipped it on my finger. We promised to be faithful to one another forever though the argument ensued because I refused to obey my

new husband. Wally, who would agree to anything to get the ceremony over, said that was fine by him because I never did what anybody told me anyhow.

'I now pronounce you man and wife,' Reggy said as my enormous ring fell off and disappeared in the undergrowth. We scabbled about for it a bit but were unable to find any trace. In the end, Wally picked a blade of grass and wrapped it around my finger. <...> (Wood M. A Funny Thing Happened on the Way to Inventing My Childhood. 2012. P. 121–122).

Театралізований характер урочистого звернення Реггі до «молодят» з готовністю підтримують інші учасники «церемонії вінчання», але загадкова втрата обручки не дозволяє довести її до кінця в процедурному сенсі, хоча винахідливий наречений і замінює мідне кільце стебельцем трави.

Здійснення іронічного декларативу уповноваженим для такої дії виконавцем є більш вірогідним:

18. Paul: ... How is her English this morning? Rose: I don't know, sir, but my French is improving by leaps and bounds. Paul: Then consider yourself dismissed. Rose: You don't really mean that, do you, sir? Paul: No (Coward N. Conversation Piece. 1979. Vol. 3. P. 206).

Пол жартівливо «звільняє» Розу, служницю своєї протеже Мелані, провина якої явно не заслуговує на таке суворе покарання. Роза легко декодує іронічний смисл слів Пола, але ввічливо перепитує, чи правильно вона його зрозуміла.

Недотримання автором іронічного висловлення умови щирості декларативу, за якої він має свідомо робити спробу казувати новий стан справ і при цьому вірити в існування такої можливості, супроводжується порушенням однієї з попередніх умов – правомочності мовця викликати певний стан справ (див. приклад 17) або наявності в нього достатніх підстав бажати цього (див. приклад 18). Таким чином, іронічний декларатив є актом навмисної передачі мовцем нещирості по відношенню до його спроби спричинити певний новий стан справ.

На відміну від мовленнєвих дій інших іллокутивних типів, як соціально неуповноважені, так і уповноважені автори іронічних декларативних актів не просто передають, а ніби «створюють» нещирість. Іронія в цьому випадку є одночасно мовною та подієвою, оскільки іронічна ситуація виникає безпосередньо у виголошенні висловлювання, а для сприйняття непрямого значення не існує потреби звертатися до широкого контексту.

Висновки і пропозиції. Тракування іронічного значення є завжди приблизним, воно не може

бути єдино вірним хоча б тому, що є *неіронічним*. І, відповідно, воно не може точно відновити значення мовця, тому що в комунікативному акті реально присутнім є лише непряме значення.

Оскільки контекстуальні та фонові знання комунікантів не можуть бути ідентичними, доцільніше говорити не про абсолютно точну інтерпретацію іронії, а про сприйняття адресатом мовленнєвого акту саме як іронічного, про включення адресата у ситуацію іронічного дискурсу.

Можна припустити, що найпростішим перефразуванням іронічного висловлення є найбільш очевидне, найбільш прив'язане до його прямого смислу, яким є значення, зворотне прямому (див.

прикладі 1 та 2), що одержується шляхом заперечення пропозиції або заміни предиката на антонім. Проте у випадках, коли про іронічну нещирість сигналізують навмисні некатегоричність, недостатня інформативність чи нерелевантність висловлення, метод антифразису не веде до розуміння непрямого значення.

Розширення поняття істинності/хибності значення шляхом залучення до аналізу прагматичних міркувань дозволяє оцінити як істинні або хибні ті іронічні висловлення, що лежать в основі мовленнєвих актів різних типів, зокрема і іронічних декларативів, які не просто передають, а фактично створюють нещирість.

Список літератури:

1. Дэвидсон Д. Общение и конвенциональность. *Философия, логика, язык*: Пер. с англ. и нем. /Сост. В. В. Петрова; Общ. ред. Д. П. Горского и В. В. Петрова. М., Прогресс, 1987. С. 213–233.
2. Павилёнис Р. И. Понимание речи и философия языка (вместо послесловия). *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17: Теория речевых актов. С. 380–388.
3. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения. Киев, Вища школа, 1986. 116 с.
4. Прокофьев Г.Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на материале английского языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Г.Л. Прокофьев. К., 1988. 206 с.
5. Amante D. J. The Theory of Ironic Speech Acts. *Poetics Today*. 1981. № 2 (2). P. 77–96.
6. Attardo S. Irony as Relevant Inappropriateness. *Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader* /ed. by H. L. Colston & R. W. Gibbs/. N. Y.: Lawrence Erlbaum Associates, 2007. P. 135–170.
7. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962. 167 p.
8. Bollobás E. Who's Afraid of Irony. *Journal of Pragmatics*. 1981. Vol. 5. № 4. P. 323–334.
9. Brown R. L. The Pragmatics of Verbal Irony. *Language Use and Uses of Language* /R. W. Shuy, A. Shnukal (Eds.). Washington DC: Georgetown University Press, 1980. P. 111–127.
10. Chisholm R. M., Feehan Th. D. The Intent to Deceive. *Journal of Philosophy*. 1977. Vol. 74. № 3. P. 143–159.
11. Colston H. L. On Necessary Conditions for Verbal Irony Comprehension. *Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader* /ed. by H. L. Colston & R. W. Gibbs/. N. Y.: Lawrence Erlbaum Associates, 2007. P. 97–134.
12. Dynel M. Deception: Lying and Beyond. In P. Stalmaszczyk (Ed.), *The Cambridge Handbook of the Philosophy of Language* (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics, pp. 606–621). Cambridge: Cambridge University Press, 2022. doi:10.1017/9781108698283.034
13. Evans D. *Situations and Speech Acts: Toward a Formal Semantics of Discourse*. New York : Garland, 1985. 211 p.
14. Fraser B. The Domain of Pragmatics. *Language and Communication* /J. C. Richards, R. W. Schmidt (Eds.). New York : Longman, 1983. P. 29–59.
15. Garmendia J. *Irony*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 166 p.
16. Haverkate H. A Speech Act Analysis of Irony. *Journal of Pragmatics*. 1990. 14. P. 77–109.
17. Kaufer D.S. Understanding Ironic Communication. *Journal of Pragmatics*. Vol. 5. No. 6. P. 495–510.
18. Knox N. *The Word Irony and Its Context*. Durham: Duke Univ. Press, 1961. 258 p.
19. Kumon-Nakamura S., Glucksberg S., Brown M. How About Another Piece of Pie: The Allusional Pretense Theory of Discourse Irony. *Irony in Language and Thought: A Cognitive Science Reader* /ed. by H. L. Colston & R. W. Gibbs / N. Y.: Lawrence Erlbaum Associates, 2007. P. 57–95.
20. Leech G. N. *Principles of Pragmatics*. London : Longman, 1983. 250 p.
21. Meibauer J. The Linguistics of Lying. *Annual Review of Linguistics*. 2018. 4:1. P. 357–375.
22. Muecke D. C. *The Compass of Irony*. London: Methuen, 1969. 276 p.
23. Myers Roy A. Toward a definition of irony. In: *Studies in Language Variation: Semantics, Syntax, Phonology, Pragmatics, Social Situations, Ethnographic Approaches* / R. W. Fasold, R. W. Shuy (Eds.). Washington, DC: Georgetown University Press, 1977. P. 171–183.
24. Searle J. R. *Intentionality, an Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. 278 p.

25. Searle J. R., Vanderveken D. *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 227 p.
26. Stokke A. *Lying and Insincerity*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2018. 246 p.
27. Verschueren J. *What People Say They Do with Words*. Norwood /N. J./: Ablex, 1985. 265 p.
28. Vincent J. M., Castelfranchi C. On the Art of Deception: How to Lie while Saying the Truth. In: Parret, H., Sbisà, M., and Verschueren, J. eds. *Possibilities and Limitations of Pragmatics*. Amsterdam: J. Benjamins, 1981. P. 749–777.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Albee E. *A Delicate Balance*. Harmondsworth: Penguin Books, 1969. 107 p.
2. Arden J. *Three Plays*. Harmondsworth: Penguin Books, 1976. 272 p.
3. Behan B. *The Complete Plays*. London: Eyre Methuen, 1978. 384 p.
4. Coward N. *Plays*. London: Eyre Methuen, 1979. Vol. 1. 358 p.
5. Coward N. *Plays*. London: Eyre Methuen, 1979. Vol. 3. 411 p.
6. Coward N. *Plays*. London: Eyre Methuen, 1979. Vol. 4. 482 p.
7. Gow J., D'Usseau A. *Deep are the Roots*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1951. 110 с.
8. Sheridan R. B. *The School of Scandal*. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1949. 92 p.
9. Waugh E. *Put out More Flags*. Harmondsworth: Penguin Books, 1977. 222 p.
10. Wilde O. *Lady Windermere's Fan*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1909. 238 p.
11. Wood M. *A Funny Thing Happened on the Way to Inventing My Childhood*. Bloomington: iUniverse Inc., 2012. 360 p.

Prokofiev G. L. IRONY AS A DELIBERATE INSINCERITY

In the article, irony is considered as an act of intentional communication of the speaker's insincerity concerning the speech act performed. The concept of the speaker's insincerity means the inconsistency of the speech act he performs with the psychological state that corresponds to the direct meaning of the utterance that underlies it. It is noted that part of the sincerity condition of insincere speech acts, in particular the act of irony, is the lack of a certain psychological state in the speaker – a corresponding intention, desire, belief or feeling. The connection of irony with the concepts of deliberate insincerity and lying is described. Common and distinctive features of the conditions of sincerity of insincere speech acts, lying and irony in particular, are defined. The opinion is expressed that lying and irony are similar only formally, since lying seeks to hide insincerity, while the hidden purpose of irony is achieved only if the addressee of the ironic statement is able to recognize the insincerity of the speaker. Ironic statements, the direct meaning of which is false, as well as those that do contain true judgments but are insufficiently informative or irrelevant in the context of the utterance, are considered. An analysis of a number of examples, covering speech acts belonging to different pragmatic types which cannot be adequately considered without involving pragmatic rules and considerations, in particular, ironic commissives, directives, expressives, interrogatives and declaratives, is carried out. Special attention is paid to the study of the interaction of the speaker's ironic intention with the illocutionary force of the declarative speech act, the successful performance of which presupposes the existence and observance of a certain conventional procedure, of which it is a part. In this case, the ironic situation arises directly in the act of utterance of the statement, and the addressee does not have to refer to the wider context to perceive the indirect meaning.

Key words: *ironic speech act, illocutionary force, insincerity, intentional communication of insincerity, felicity conditions, non-observance of felicity conditions.*